

स्वास्थ्य संस्थाको सामाजिक परीक्षण कार्यक्रम सम्पन्न प्रतिवेदन

१, पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले “प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ, र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट बन्चित गरिने छैन” र “प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ” भनी स्वास्थ्य सेवालार्इ नेपाली नागरिकको मौलिक हकभित्र समावेश गरेको छ । मुलुकमा लोकतन्त्रको बहालीसँगै आमजनताले राज्यसँग गर्ने अपेक्षा अत्यधिक मात्रामा वृद्धि हुनुका साथै नागरिकको चेतनास्तरमा भएको विकासका कारण सार्वजनिक सेवाप्रवाहलाई नागरिकको हित अनुकूल जवाफदेही बनाउनुपर्ने आवश्यकता टड्कारो देखिन्छ । लोकतान्त्रिक शासन पद्धतिले नागरिकको सार्वजनिक सेवाप्रतिको चासो र जनस्तरबाट गरिने यसको अनुगमनलाई थप प्रभावकारी बनाउन बल पुऱ्याएको छ ।

सुशासन (सञ्चालन तथा व्यवस्थापन) ऐन, २०६३ तथा नियमावली २०६४, सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६३, स्वास्थ्य क्षेत्रका नीति तथा रणनीति, जनस्वास्थ्य ऐन २०७५, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७५, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४, स्वास्थ्य संस्थाका लागि निर्धारित न्यूनतम सेवा मापदण्ड (Minimum Service Standard) तथा नेपालको संविधानको अनुसूचीमा उल्लेख भए अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूची बमोजिम स्थानीय तहमा सञ्चालन हुने स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम तथा सेवाप्रवाहलाई सहभागिता मूलक एवम् योजनाबद्ध तवरले लेखाजोखा र परीक्षण गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि सामाजिक जवाफदेहिता मार्गदर्शनको अभिन्न अङ्गका रूपमा यो कार्यक्रम रहेको छ । खासगरी संघात्मक शासन व्यवस्थाअनुकूल स्थानीय तहमा आधारभूत एवम् अपरिहार्य सार्वजनिक सेवाका रूपमा रहेको स्वास्थ्य सेवामा आमनागरिकको पहुँच र संलग्नतालाई अभिवृद्धि गर्दै स्वास्थ्य क्षेत्रका सामाजिक परीक्षणको प्रक्रियालाई अभि प्रभावकारी बनाउनका लागि महत् गर्दछ ।

नेपालको संविधानले जनताको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको आधारभूत तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको हकलाई स्थानीय तहमा साकार बनाउन, स्वास्थ्य सेवामा आमजनताको पहुँच अभिवृद्धि गर्न तथा स्वास्थ्य सेवाको प्रवाहसम्बन्धी जिम्मेवारीलाई जवाफदेही तरिकाले पूरा गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले स्थानीय तहमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाको सामाजिक परीक्षण गर्ने गरिन्छ ।

यसका साथै स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधा र सेवा प्रदायक निकाय वा संस्थाको नीति, नियम, कार्यक्रम कार्यान्वयन, व्यवहार, श्रोत परिचालन, अनियमितता, पारदर्शिता र प्रभावकारिताबारे सम्बन्धित सेवाग्राही, सेवा प्रदायक/व्यवस्थापक पक्ष र त्यस विषयसँग जोडिएका अन्य सरोकारवालाहरुका धारणा संकलन गर्ने, संकलित धारणा तथा सुचनालाई विश्लेषण गरी प्राप्त भएका उपलब्धि/परिवर्तन तथा सुधारात्मक पक्षहरुलाई पारदर्शी रूपमा तेश्रो पक्षद्वारा लेखाजोखा गरी यथार्थ विवरण आमभेला मार्फत सार्वजनिक गरी उठेका सवालमा सहभागितात्मक रूपमा समीक्षा गरी राम्रा पक्षको निरन्तरता र सुधार गर्नुपर्ने सवालका लागि जिम्मेवारी सहितको कार्ययोजना निर्माण गरी स्वास्थ्य सेवामा प्रभावकारिता बढाउन सरकारी पक्षबाट तयार भएको सामाजिक परीक्षण कार्य सञ्चालन गर्ने गरिन्छ । सुशासनका विविध पक्षहरुलाई समेटेर लोकतान्त्रिक अभ्याससहित स्वास्थ्यकर्मी स्वास्थ्य संस्थाका अगुवा र आम नागरिकहरुलाई स्वास्थ्य संस्था र सेवाकाबारेमा सहभागितामूलक पद्धतिको माध्यमबाट पारदर्शिता, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वका सवालमा दायित्वबोध गराउन कार्यक्रम आयोजना गरिएको हो ।

२ स्वास्थ्य संस्थाको सक्षिप्त जानकारी :

पाल्पा जिल्ला सदरमुकाम तानसेनदेखि १९ किलोमिटर पश्चिममा रिब्दीकोट गाउँपालिकाको वडा नम्बर ७ मा पालुङ्गमैनादी स्वास्थ्य चौकी रहेको छ । पालुङ्गसंग पूर्वमा कुसुमखोला र ठिमुरे पश्चिममा रैनादेवी छहराको मुभुङ्ग, उत्तरमा रिब्दीकोटकै देउराली र दक्षिणमा तिनाउ गाउँपालिकाको कचल र रिब्दीकोटकै ठिमुरेसंग सीमा रहेको छ । पालुङ्ग स्वास्थ्य चौकीको स्थापना वि.स. २०३९ सालमा भएको थियो । यस स्वास्थ्य चौकीको ६ रोपनी जग्गा रहेको छ भने स्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माणका लागि ज्ञान बहादुर कुँवर, नाना बहादुर काकी र श्री दिना कुमारी कार्कीले जग्गा दान गरेका थिए ।

यस पालुङ्ग स्वास्थ्य चौकी अन्तर्गत २ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, २ वटा गाउँघर क्लिनिक र ३ वटा खोप क्लिनिक संचालनमा रहेका छन् । यस स्वास्थ्य संस्था अन्तर्गत ९ जना सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका कार्यरत रहेका छन् भने ९ टोलमा स्वास्थ्य आमा समुह रहेका छन् । यस स्वास्थ्य संस्थामा हाल ६ जना कर्मचारी कार्यरत छन् । स्वास्थ्य संस्था संचालन तथा व्यवस्थान समिति, खोप समन्वय समिति र गुणस्तरीय समिति पनि गठन गरी संचालनमा रहेका छन् ।

जिल्ला सदरमुकाम तानसेनदेखि केही टाढा रहेको पालुङ्गको प्रमुख व्यापारिक केन्द्र बतासे हो । अन्य सेवाका लागि नजिकको हार्थोक बजार र जिल्ला सदरमुकाम तानसेन बजार नै रहेको छ । पालुङ्गमा क्षेत्री, ब्राह्मण, दलित र मगरसहित सबै जातजातीको बसोबास रहेको छ । जसले गर्दा नागरिकलाई आवागमनमा सहजता भएको छ । यहाँका जनता बिमारी भएको समय स्वास्थ्य उपचारको लागि सबैभन्दा पहिले स्थानीय स्वास्थ्य चौकीमा जाने गरेको पाइन्छ । केहीले पायक पर्ने बतासे, हार्थोकका मेडिकलबाट पनि सेवा लिन जाने गरेको पाइन्छ । यस्तै थप उपचारका लागि खस्यौली प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा सदरमुकाम तानसेनका निजी मेडिकलमा औषधि उपचारका लागि जाने गरेको पाइन्छ । आफ्नै भवन नहुँदा पर्याप्त सेवा दिनका लागि यस स्वास्थ्य चौकीले नसकेको पाइन्छ । तोकिएका दरबन्दी अनुसारका नागरिकको सहजताका लागि सबै टोलमा पुगेर तीन पटक गाउँघरे क्लिनिक र तीन वटा खोप केन्द्रबाट सेवा प्रवाह भने हुँदै आएको छ । यस स्वास्थ्य संस्थाका लागि पालिका, प्रदेश र संघ सरकारसंग समन्वय गरेर अधि बढ्ने समितिले जनाएको छ । पालुङ्गको जनसंख्यामा २०४८ रहेको छ ।

स्वास्थ्य संस्थामा विभिन्न भौतिक तथा मानवीय स्रोतको अभाव छैन । उपलब्ध स्रोत र साधनको प्रयोग गरी पालुङ्गको स्वास्थ्य सेवा उपलब्धतामा कुनै कमी भएको देखिदैन । तर, समग्र स्वास्थ्य संस्थालाई राम्रो स्वास्थ्य संस्था बनाउनका लागि स्वास्थ्यकर्मी, स्वास्थ्य संस्था व्यवस्थापन समिति, आमा समूह, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका र आम जनताको सहभागितामा स्वास्थ्य संस्थाको गुणस्तरीयतामा सुधार गर्न लागि परेको देखिन्छ ।

३ कार्यक्रमको उद्देश्य

सामाजिक परीक्षणका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् ।

- स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई सर्वसाधारणहरू प्रति बढी उत्तरदायी, पारदर्शी र जनताको चासो प्रति बढी जवाफदेही र सम्वेदनशिल बनाउनु हो ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रबाट प्रदान गरिने विभिन्न सेवाहरू र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी क्रियाकलापहरूलाई बढी पारदर्शी बनाउने ।
- आम नागरिकहरूको प्रत्यक्ष सहभागिताका आधारमा स्वास्थ्य सेवाका कार्यक्रमहरू प्रति उनीहरूको अधिकार, जिम्मेवारी र अपनत्वको भावना विकास गर्ने ।
- स्वास्थ्य सेवा प्रदायक निकायहरूलाई आम नागरिकहरू प्रति बढी जवाफदेही बनाउने ।
- आम नागरिक र स्वास्थ्य सेवा प्रदायक निकायहरूबीच खुल्ला रूपमा सही सूचना आदान प्रदान, विविध विषयमा बहस र नियमित सम्वादको संस्कार स्थापित गर्ने ।
- आम नागरिकहरूमा स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना माग गर्ने र सेवा प्रदायकहरूमा सूचना प्रवाह गर्ने संस्कार स्थापित गर्ने ।
- सम्बन्धित सेवाग्राही, सरोकारवालाहरू तथा स्वास्थ्य प्रदायक संस्था विच समन्वयात्मक भावनाको विकास गराउने ।

४ सामाजिक परीक्षणको अवधि : २०८१ बैशाख १७ गतेदेखि २५ गतेसम्म

५ सामाजिक परीक्षणमा प्रयोग भएका विधि तथा प्रक्रिया :

स्वास्थ्य संस्थाको सामाजिक परीक्षण कार्य संचालन गर्नका लागि निम्नानुसारका विभिन्न विधिहरू अवलम्बन गरिएको थियो ।

- पूर्व तयारी, भेटघाट, सम्पर्क र समन्वय ।
- स्वास्थ्य संस्थाको व्यवस्थापन समिति र स्वास्थ्यकर्मीबीच अभिमुखीकरण बैठक ।
- स्वास्थ्य संस्थाको अवलोकन
- सुत्केरी आमा, सेवाग्राहीसँगको भेटघाट
- सूचना तथा जानकारी संकलन ।
- सूचनाको विश्लेषण ।
- सूचना विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजाबारे सरोकारवालासँग छलफल
- सर्वपक्षीय आमभेला ।
- कार्य योजना निर्माण ।

६ सम्पन्न गरिएका मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरु

- सम्पर्क र सम्बन्ध विस्तार
- स्वास्थ्य संस्था, व्यवस्थापन समिति, स्वास्थ्यकर्मीसंगको अन्तरक्रियात्मक बैठक
- स्वास्थ्य संस्थाको अवलोकन
- सूचना संकलन
- सेवाग्राहीसंग भेटघाट
- बन्चितमा परेको समुदाय र स्वास्थ्य संस्था नजिक भएका नागरिकसँग छलफल ।
- आमभेला ।
- एक वर्षे कार्ययोजना निर्माण

७. सामाजिक परीक्षणबाट प्राप्त नतिजाहरु

१. सवल पक्षहरु

- क, जनशक्ति, पूर्वाधार र औजार सम्पन्न भएको
- ख, औषधिको सहज आपूर्ति
- ग, अपाङ्ग र वृद्धाहरुलाई घरमै सेवा
- घ, निःशुल्क औषधि र सेवाको उपलब्धता
- ङ, आमा सुरक्षा कार्यक्रम, परिवार नियोजन सेवा, खोप सेवाको उपलब्धता
- च, गाउँघर क्लिनिक र स्वास्थ्य इकाईबाट सेवा प्रवाह

२. सुधारगर्नुपर्ने पक्ष

- क, नयाँ भवन निर्माण गर्नुपर्ने
- ख, प्रयोगशाला सञ्चालन गर्नुपर्ने
- ग, दन्त उपचार र दक्ष चिकित्सक थप गर्नुपर्ने
- घ, एम्बुलेन्स सेवा थप गर्नुपर्ने
- ङ, गाउँपालिकाले पोषण सहायता रकम तत्काल भुक्तानी गर्नुपर्ने
- च, प्रसुति सेवा लिने आमाहरुको सूचनापाटीमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने
- छ, नागरिक बडापत्र सबैले देख्नेगरी र औषधिको विवरण टाँस गर्नुपर्ने
- ज, नियमित विद्युत आपूर्तिको लागि पहल गर्नुपर्ने
- ञ, सुरक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने

३. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि भएका उदाहरणीय कार्यहरु

- क, नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराएको ।
- ख, नियमित लेखा परीक्षण गरिएको
- ग, नियमित बैठक, छलफल
- घ, स्वास्थ्य सचेतना र स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको निरन्तर घरदैलो सेवा

८. आमभेलाको आयोजना तथा सञ्चालन

स्वास्थ्य संस्थाको सामाजिक परीक्षणका क्रममा अवलोकन, छलफल तथा प्रत्यक्ष सेवाग्राहीसंग भेटघाट गरी संकलन गरिएको सूचना विश्लेषणका लागि विभिन्न विधिहरू अपनाइएको थियो। स्थानीय समुदाय, आमा समूह, सेवाग्राही तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूबाट प्राप्त सूचनाको संकलन, अध्ययन तथा विश्लेषण पश्चात प्राप्त नतिजाहरूलाई आमभेलाको आयोजना गरी प्रस्तुत गरिएको थियो। सामाजिक परीक्षणबाट प्राप्त प्रारम्भिक नतिजाहरूको सार्वजनिकीकरण गर्नु। उपलब्ध स्वास्थ्य सेवाहरूमा सर्वसाधारणको पहुँच, गुणस्तर, प्रभावकारिता र स्वास्थ्य संस्थाको जवाफदेहीताको बारेमा सहभागीहरूको राय, सुझाव र प्रतिक्रियाहरू संकलन गर्नु। सेवाको गुणस्तर, पहुँच र प्रभावकारीताको सुनिश्चित गर्न उठेका सवालहरूको सम्बोधनका लागि कार्य योजना बनाउनु। कार्य योजना प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमनको लागि सम्बन्धित सबैको प्रतिबद्धता सुनिश्चित गर्न आमभेला सञ्चालन गरिएको हो। सो भेलामा यस वडाका ५८ जना सरोकारवालको सहभागिता रहेको थियो।

९ आमभेलामा उठेका प्रश्न तथा जिज्ञासाहरूसहित सम्बोधन गर्नुपर्ने सवालहरू :

- नयाँ मापदण्डअनुसारको भवन निर्माण गर्नुपर्ने
- समुदायमा सचेतनाका कार्यक्रम गर्नुपर्ने
- आमा सुरक्षा कार्यक्रममा थप ध्यान दिनुपर्ने
- प्रयोगशाला सञ्चालन गर्नुपर्ने
- विशेषज्ञसहितको स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गर्नुपर्ने
- एक्सरे, दन्त सेवा र दक्ष चिकित्सक व्यवस्था

१० सामाजिक परीक्षणले उठाएका मुद्दाका बारेमा जिम्मेवार निकायको प्रतिक्रिया र प्रतिबद्धता

स्वास्थ्य चौकीबाट प्राप्त सेवा सुविधालाई आमनागरिक समक्ष सहज ढंगले पुर्याउन आफूहरू उपलब्ध स्रोत र साधनलाई प्रयोग गरी खटेको बताएका छन्। आमभेलामा उठेका सवालहरू महत्वपूर्ण रहेको बताउँदै नेपाल सरकारले व्यवस्था गरेको सबै खाले सेवा र काम पूरा गर्नुपर्नेमा स्वास्थ्य चौकी प्रमुख प्रतिबद्ध भएका छन्। आधुनिक र सुविधा सम्पन्न स्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माण गर्नका लागि पहल गर्न स्वास्थ्य चौकी प्रमुख, व्यवस्थापन समिति र अन्य सरोकारवालाले प्रतिबद्धता जनाएका छन्। उपलब्ध स्रोत साधनबाट भएका कामहरूमा केही थप गरी समुदायमा शिविर सञ्चालन गर्ने आमा सुरक्षा कार्यक्रम र प्रयोगशालाबाट सेवा उपलब्ध गराउन पहल गर्ने पनि व्यवस्थापन समिति, गाउँपालिका, वडा कार्यालयको समन्वयमा ती सवालहरू सम्बोधनका लागि आफूहरू प्रतिबद्ध रहेको बताएका छन्। यस्तै व्यवस्थापन समिति अध्यक्षले गाउँपालिका, प्रदेश र संघीय सरकारसंग बजेट र कार्यक्रम माग गरी गुणस्तरीय सेवा विस्तार गर्न आफूले पहल गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नुभयो।